

วาทกรรมคนอีสานผ่านพื้นที่อุดมคติ ในแบบเรียนสังคมศึกษาร่วมสมัยของไทย

Isan People Discourse through the Ideal Space in Thailand's Contemporary Social Studies Textbooks

ชรินทร์ มั่งคั่ง

Charin Mangkhang

บทคัดย่อ

วาทกรรม “คนอีสาน” ผ่านแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาได้ถูกประดิษฐ์ในระบบโรงเรียนเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายของรัฐต่อการพัฒนาภูมิภาคของชาติ ปრაการการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้วิคิดร่วมสมัย ได้ฉายภาพความเป็นจริงของคนอีสานในจินตนาการของคนไทย ภาพตัวแทนความยากจน ความโง่ ความเจ็บป่วย ความแห้งแล้ง การเป็นกลุ่มคนชายขอบจึงเป็นภาพตัวแทนในวิคิดของสังคมโลกในขณะเดียวกันแบบเรียนกลับลดทอนพลังอำนาจทุนทางวัฒนธรรมของคนชาติพันธุ์อีสาน ประสบการณ์สาธารณะในแบบเรียนรัฐชาติกลับมีอิทธิพลต่อการสร้างภาพตัวแทนของคนชาติพันธุ์ในอีสานที่หลากหลายให้กลายเป็น “คนอีสาน” ในอุดมคติวิทยาร่วมสมัยผ่านพื้นที่ทางกายภาพของคนในสังคมไทย การเมืองคือวิธีการที่ก่อให้เกิดความเป็นคนอีสานได้ก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนตั้งแต่มีหลักสูตรแบบแผนในพุทธศักราช 2503 จนถึง หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 นับเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่คนชาติพันธุ์ในอีสานได้ถูกทำให้กลายเป็น “คนอีสาน” ในวิคิดของคนในสังคมอย่างต่อเนื่อง ภาพคนอีสานในมายาคติที่ถูกสร้างขึ้นจากแบบเรียนจึงไม่ต่างกับคนชาติพันธุ์ที่อยู่ในแต่ละภูมิภาคของประเทศ ซึ่งการได้รับผลกระทบจากระบบการศึกษาที่เน้นความเป็นเอกภาพได้

ตีตราในฐานะคนไร้ศักดิ์ศรี คนบ้านนอก ความพ่ายแพ้ในการช่วงชิงทรัพยากร คนรับใช้ ตัวตลก คนขอทาน ซึ่งประเด็นทางสังคมที่เกิดขึ้นล้วนมาจากการประดิษฐ์ สร้างทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกหล่อหลอมจากหลักสูตรและกระบวนการจัดการศึกษา ในระบบโรงเรียน

คำสำคัญ: วาทกรรมคนอีสาน, พื้นที่อุดมคติ, แบบเรียนสังคมศึกษาร่วมสมัย

Abstract

The discourse of “Isan People”, as constructed in schools through Social Studies textbooks, has been used to justify Thailand’s national policy of regional development. The phenomenon, as it is symbolically constructed can be seen to reflect the contemporary imagination about Isan people as poor, marginalized, witless, ill, and drought stricken. In the same way, textbooks decrease the cultural capital of Isan ethnic people. The public’s experience of national textbooks, therefore, influences how various ethnic people in Isan become transformed into “Isan People”. In the contemporary ideology through geographical area of people in Thai society, politics was the approach that makes Isan people formation since having national curriculum in 1960 until curriculum in 2008. More than half of century that ethnic people in Isan of Thailand turn to be Isan people in thinking process of people in the society continually. The image of Isan people that is created from textbooks is not different from the image of other Isan ethnic people in other parts of Thailand. Because of the effect in education which is labeling on the unity look them up as the honor less people, hillbilly, and defeat on resource controversy, fool, and beggar. Those are made from the cultural creation that instruct from the curriculum and educational process in school system.

Keywords: Isan people discourse, ideal space, social studies contemporary textbooks

บทนำ

การเริ่มต้นด้วยการพิจารณาปรัชญาและแนวคิดที่ว่าด้วย “คนอื่น” ช่วยให้นักการศึกษาทั้งหลายที่ศึกษาผลงานนี้ได้มีกรอบคิดในภาพรวมของงานได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น กล่าวได้ว่าในงานที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาปรัชญาและแนวคิดที่ว่าด้วยคนอื่นเท่าที่ผ่านมามีนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาหลายคนที่ยพยายามให้คำอธิบายถึงสาเหตุและการก่อตัวที่เกิดขึ้นว่าเป็นผลมาจากการจัดวางเงื่อนไขหรือการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ผ่านความสัมพันธ์ระหว่าง “ภาพของคนอื่น” และ “ภาพของตัวเรา” ความเกี่ยวเนื่องกันอย่างซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างภาพทั้งสองดังกล่าวข้างต้น ล้วนแล้วแต่มีส่วนเชื่อมโยงกับคำ 2 คำ คือ “อคติ” และ “อุดมคติ” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวได้ว่าทั้งอคติและอุดมคติได้ถูกสร้างขึ้นมาจากในวิถีคิดของคนในสังคมด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งผ่านการรับรู้ การเรียนรู้ ตลอดจนการสังสมชุดประสบการณ์ วิถีคิดซึ่งมีหน้าที่สร้างคำอธิบายให้กับคำตอบต่าง ๆ มากมายที่เกิดขึ้นอย่างซับซ้อน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแล้วก็อาจพบว่าอคติหรืออุดมคติดังกล่าวนั้นเมื่อเกิดขึ้นกับคนทั่ว ๆ ไปก็ย่อมไม่มีผลกระทบกระเทือนในวงกว้าง หากแต่เมื่อไรก็ตามสิ่งนั้นได้เกิดขึ้นในวิถีคิดของนักคิด นักปรัชญา หรือนักวิชาการก็ตาม มันก็อาจมีอิทธิพลและขยายตัวเป็นวงกว้าง และในท้ายที่สุดแล้วย่อมพัฒนาไปสู่ “วาทกรรม” ที่เป็นเครื่องมืออันทรงอำนาจอย่างยิ่งยวดในการที่จะเลือกจัดวางให้สิ่งหนึ่งใดอยู่ในตำแหน่งแห่งที่หนึ่งได้ หรือกำหนดให้สิ่งหนึ่งใดไม่สมควรอยู่ในตำแหน่งแห่งที่บางแห่งก็ย่อมได้เช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นดังที่กล่าวมา การอ้างอิงไปถึงงานเขียนของนักสังคมวิทยา หรือนักมานุษยวิทยา เพื่อให้ให้เห็นภาพของอคติหรืออุดมคติ ให้แจ่มชัดขึ้น การนำปรัชญาสำคัญที่ใช้อธิบายบทบาทหน้าที่ (Function) ของกระบวนการก่อตัวที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิดและกระบวนการสร้างความเป็นอื่น ซึ่งเป็นนักคิดในสำนักชิคาโก อย่างเช่น จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) และชาร์ลส์ คูลลีย์ (Charles Cooley) ได้เสนอไว้

สำหรับแนวคิดของจอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) ที่มีความสนใจในประเด็นพฤติกรรมเชิงสังคมศาสตร์ของมนุษย์ได้เสนอว่า ในท้ายที่สุดแล้ว

นั่นมนุษย์ย่อมมีลักษณะของการเป็นผู้กระทำที่มีการควบคุมตนเองไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ อย่างที่ใคร ๆ เข้าใจทั้งสิ้น ในวิถีคิดของมัตต์จึงมองว่า การจัดวางตำแหน่งแห่งที่และตัวตนเป็นสิ่งที่เกิดจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะของการกระทำระหว่าง “บุคคล” กับ “ผู้อื่น” ที่ทำให้ตัวตนประกอบด้วยส่วนย่อย 2 ส่วนสำคัญ คือ ในส่วนที่เป็นตัวตนที่เป็นไปตามความคิดของตัวเอง และตัวตนที่เป็นไปตามความคิดของผู้อื่นซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างเกี่ยวโยง

ส่วนในวิถีคิดของชาร์ลส์ คูลลีย์ (Charles Cooley) ก็ได้เสนอประเด็นที่น่าสนใจซึ่งไม่แตกต่างจากมัตต์มากนัก แนวคิดเกี่ยวกับตัวตนของคูลลีย์ถูกเสนอไว้อย่างน่าสนใจว่า ตัวตนเป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างและธำรงอยู่ของบางสิ่งบางอย่างผ่านการสะท้อนและการประเมินจาก “ผู้อื่น” โดยเฉพาะภาพสะท้อนของสังคมซึ่งล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดสถานะตัวตนของบุคคล เนื่องจากภาพสะท้อนที่ผู้อื่นสร้างให้นั้นมีสัมพันธ์อย่างยิ่งต่อการรับรู้เกี่ยวกับตนเองโดยเรียกว่าทฤษฎีที่ว่านี้ว่า “กระจกส่องตน” (looking-glass self) (สุภางค์ จันทวานิช, 2552: 112-4)

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาทั้งแนวคิดของมัตต์ และคูลลีย์ จะพบว่าในท้ายที่สุดทั้งสองแนวคิดล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญกับการกำหนดสร้างตัวตนผ่านอิทธิพลที่เกิดจากการกระทำและวิถีคิดของ “ผู้อื่น” การสร้างข้อสรุปสำคัญอย่างการใช้ทฤษฎีกระจกส่องตน หรือแม้แต่การพิจารณาในแง่ที่ว่าบุคคลจะเลือกพิจารณาและซึมซับเอาตัวตนทั้งสอง ซึ่งเป็นตัวตนที่เกิดจากการควบคุมตนเอง และตัวตนที่เกิดจากการควบคุมให้เป็นไปตามความคิดของคนอื่น ย่อมมีผลต่อการอธิบายความหมายของความเป็น “คนอื่น” อย่างเช่น “คนอีสาน” ในงานเขียนชิ้นนี้ได้เป็นอย่างดี

หากกลับมาพิจารณาคำว่า “คนอีสาน” เสียใหม่โดยอาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลาย ก็อาจช่วยให้เกิดกระบวนการทำความเข้าใจแบบใหม่ภายใต้ปรากฏการณ์นิยมที่เกิดขึ้นว่า “คนอีสาน” ก็เป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตที่เกิดจากการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลในสังคมผ่านเงื่อนไขของการประทับตรา การเรียกชื่อ ภาพตัวแทน และการสร้างภาพของความทรงจำร่วมของสังคม อันเกิดจากเครื่องมือ

ของรัฐตั้งเช่น ระบบการศึกษา ระบบหลักสูตร หรือแม้แต่กระทั่งแบบเรียนด้วยก็ตาม อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการและเงื่อนไขที่มีส่วนสัมพันธ์ต่อการจัดวางและกำหนด ตำแหน่งแห่งที่ของคนอีสานในสำนึกโดยทั่วไปของคนในสังคม ส่วนหนึ่งเป็นผล มาจากพลังอำนาจทางการศึกษาที่ทำหน้าที่ในการผลักดันพลังทางการเมืองและ การเคลื่อนไหวไปสู่ปฏิบัติการในทางสังคมของระบบรัฐเพื่อกำหนดบทบาทและ การเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคน

ดังนั้น “คนอีสาน” ในบทความนี้ได้นำเสนอประเด็นหลักที่มุ่งเน้นไปที่การ ให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดการศึกษาภายใต้ระบบโรงเรียน หลักสูตรและวิธีคิด ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมผลมาจากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น คำถามสำคัญของ เนื้อความทั้งหมดนี้จึงมีความครอบคลุมในประเด็นของกระบวนการสร้างอคติและ อุดมคติให้เกิดขึ้นในวิถีคิดของคนนอกผ่านการจัดมวลงประสพการณ์และระบบ การศึกษา ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับหลักสูตรและแบบเรียนโดยเฉพาะการ เลือกใช้คำอธิบายภายใต้สถานการณ์ร่วมสมัย ดังเช่น หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 โดยเฉพาะการเน้นความสำคัญของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ข้อมูลของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ดังนั้นบทบาท หน้าที่หลักของแบบเรียนนอกจากจะทำหน้าที่ปลูกฝังความเป็นชาตินิยมแล้วยังทำ หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้ข้อความระหว่างบรรทัดและ ตัวอักษรคือกระบวนการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคม การเสนอบทความนี้ มีการทบทวนเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของกระบวนการก่อรูป รื้อสร้างของคนชาติพันธุ์อีสานผ่านกระบวนการสร้างภาพของความเป็นอื่น ในจินตนาการของคนในสังคมจากแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาร่วมสมัย โดยการ สังเคราะห์เอกสารและทฤษฎีร่วมกับกรอบคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วย “คนอื่น” “อคติ” “อุดมคติ” และ “วาทกรรม”

ความเป็น “คนอีสาน” ภาพสะท้อนการก่อรูปรัฐสร้าง ในประวัติศาสตร์สังคมไทย

หากพิจารณาในแง่ของประวัติศาสตร์จะพบว่าคนอีสานเกิดขึ้นมาพร้อมกับกระบวนการทำให้กลายเป็นสมัยใหม่ที่มีปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง อาจกล่าวได้ว่า “คนอีสาน” คือส่วนหนึ่งในความสำเร็จภายใต้กระบวนการประดิษฐ์สร้างทางวิถีคิดของรัฐในการปฏิรูปหัวเมืองเพื่อจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคม ซึ่งรวมถึงบทบาทของพระสงฆ์ในอีสาน (ธีระพงษ์ มีไธสง, 2557) จึงนับได้ว่าเป็นเวลากว่าศตวรรษที่ความเป็นอีสานได้ก่อตัวขึ้นมาอย่างชัดเจนท่ามกลางเหตุผลทางการเมือง การเริ่มต้นพิจารณาตั้งแต่เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงนามมณฑลในช่วงเวลา รวาทศวรรษ 2400 เป็นต้นมา คือหมุดหมายเริ่มต้นที่ชี้ให้เห็นกระบวนการก่อรูปรัฐสร้างของ “คนอีสาน” ที่เริ่มมีความชัดเจนขึ้นในประวัติศาสตร์สังคมไทย

อย่างไรก็ตามกระบวนการกลายเป็น “อีสาน” นอกเหนือจากการสร้างความเปลี่ยนแปลงภายใต้สถานการณ์ของความเป็นสมัยใหม่แล้ว ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การที่ผู้คนเริ่มมีความเข้าใจอำนาจเหนือพื้นที่ของ “คนลาว” ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 การเปลี่ยนแปลงเรื่องการรับรู้อำนาจเหนือพื้นที่อีสานเกิดขึ้นภายหลังจากเมื่อมีคนลาวจำนวนหนึ่งได้หลีกเลี่ยงความวุ่นวายทางการเมืองจากอาณาจักรลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอีสานแล้วขอพึ่งแผ่นดินได้ร่วมพระบรมโพธิสมภาร ความต้องการทรัพยากรแรงงานที่เป็นเหตุผลส่วนหนึ่งของจุดมุ่งหมายทางการเมืองของรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำให้รัฐบาลสยามเล็งเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของคนลาวในอีสาน จึงให้มีการตั้งบ้านเมืองขึ้นในบริเวณที่ราบสูงทางตอนใต้ของแม่น้ำโขง หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน (ไพฑูริย์ มีกุล, 2517)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ทูลขอกษัตริย์สยามเพื่อดำรงขอแบ่งครอบครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาทำงานในบางกอกกลับสู่มาตุภูมิ แต่เจ้ากรุงสยามไม่ยินยอม จึงอาจพิจารณาได้ว่าเหตุการณ์นี้เป็นการต่อสู้เพื่อสร้าง ความยิ่งใหญ่เหนือดินแดนฝั่งซ้ายและฝั่งขวาลุ่มน้ำโขงของเจ้าอนุวงศ์ผู้นำรัฐลาวกับ

สยามรัฐในการยื้อแย่งอำนาจเพื่อครอบครองพื้นที่กันชน (Buffer Space) ในกรณีพื้นที่อีสาน จนนำไปสู่สงครามระหว่างบางกอกกับเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2369 และจบลงด้วยความปราชัยของลาว โดยกองทัพสยามได้ทำลายนครเวียงจันทน์จนสิ้นซาก ไม่สามารถดำรงตนเป็นศูนย์กลางอำนาจของชุมชนลุ่มน้ำโขงได้อีกต่อไป ประกอบกับเจ้าอนุวงศ์ถูกควบคุมตัวลงมารับโทษที่บางกอกและสิ้นพระชนม์ลง สงครามครั้งนี้ก่อให้เกิดการกวาดต้อน “ครัวลาว” ครั้งยิ่งใหญ่เข้ามาไว้ในเขตอีสาน โดยรวมกลุ่มกันตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้ทางเวียงจันทน์สามารถรวบรวมกำลังพลและขยายอำนาจได้อีก จึงทำให้ในช่วงนั้นอีสานมีกำลังคนจำนวนมาก ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ได้นำสู่ความชอบธรรมของรัฐไทยในการที่จะเข้ามาปกครองดูแลผู้ที่ด้อยกว่าดังเช่นเมืองน้อยใหญ่ในเขตชั้นธิมา ซึ่งแสดงให้เห็นผ่านนโยบายความพยายามในการกลืนกลาย “ลาวอีสาน” ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งโดยได้สร้างสำนึกของผู้คนผ่านการยึดโยงอยู่กับพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดและนิยามความหมายจากส่วนกลาง (ไพฑูริย์ มิกุลศ, 2517)

ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ความเป็นรัฐจารีตที่ดำเนินมาหลายทศวรรษ ลื่นสุดลงเพราะรัฐไทยได้ดำเนินการปฏิรูปประเทศเพื่อสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในการครอบครองพื้นที่คนลาว มีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนอันเป็นกฎหมายที่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตพระราชอำนาจที่แท้จริงซึ่งสัมพันธ์กับการจัดการปกครองที่รวมอำนาจจากหัวเมืองใหญ่น้อยเข้ามารวมศูนย์ไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียว ดังในงานของ ทงสะหวาด ประเสิด (2010) นักวิชาการชาวลาวที่ได้เสนออย่างสอดคล้องว่าสยามรัฐมีการปรับปรุงการปกครองคนลาวโดยแบ่งหัวเมืองลาวจำนวน 5 หัวเมือง และอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน 3 หัวเมือง คือ 1) หัวเมืองลาวกาว มีกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ ประกอบด้วย 23 หัวเมือง ได้แก่ จำปาศักดิ์ เชียงแตง แส่นปาง สีทันดอน สาละวัน อัดตะปือ คำทองใหญ่ สุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ เดชอุดม ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร เขมราช กมลาไส กาศสินธุ์ พุแล่นช้าง สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม สองคอนดอนดง และเมืองนอง 2) หัวเมืองลาวพวนมีกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงใหญ่ ประกอบด้วย 16 หัวเมือง ได้แก่ หนองคาย โพนพิสัย ไชยบุรี ท่าอุเทน นครพนม มุกดาหาร คำเกิด คำม่วน บริชนธานีม เชียงขวาง สกลนคร หนองหานใหญ่ ขอนแก่น บุรีรัมย์

กมะทะไล และหล่มสัก และ 3) หัวเมืองลาวกลางสยามไม่ได้แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ และให้ขึ้นตรงกับบางกอก ประกอบด้วย 3 หัวเมือง ได้แก่ นครราชสีมา ชนบท และ ภูเขียว นอกจากนี้การสร้างรัฐสมัยใหม่ยังต้องกลืนกลายผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ ให้เป็นส่วนหนึ่งสำนึกร่วมกันทั้งในเรื่องการเมือง เชื้อชาติรวมถึงวัฒนธรรม ในกระบวนการดังกล่าวนี้ภูมิภาคอีสานเป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ถูกรัฐไทยนำมาผนวกรวมไว้เพราะอยู่ติดกับดินแดนลาวที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 การดำเนินนโยบายปฏิรูปอีสานในช่วงนี้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมท้องถิ่นครั้งสำคัญ โดยอธิบายได้ใน 3 ประเด็น คือ ประเด็นแรกเป็นการผนวกอีสานเข้ากับภูมิศาสตร์ไทยผ่านการปฏิรูปการปกครองอันมีผลต่อการก่อตัวการมีจิตสำนึกช่อนและการลดทอนความเข้มแข็งของท้องถิ่น ส่วนในประเด็นที่สอง ใช้การสถาปนาอุดมการณ์รัฐชาติและปลูกฝังอุดมการณ์ให้กับคนท้องถิ่นเพื่อสร้างความสำนึกร่วม (Collective Consciousness) ในความเป็นไทย และสุดท้าย ในประเด็นที่สาม มีการใช้ประวัติศาสตร์ชาติเพื่อการสร้างความทรงจำร่วมกับคนท้องถิ่น

อาจกล่าวได้ว่านโยบายของราชสำนักสยามได้แผ่ขยายอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อการจัดโครงสร้างทางการเมืองสมัยใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกมณฑลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะความเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังนี้ว่า

“...ลักษณะการปกครองแบบเดิมนิยมให้เป็นอย่างต่างประเทศ ราชาริราช (Empire) อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงถือว่าเมืองชายพระอาณาเขต 3 มณฑล (มณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวพวน และมณฑลลาวกาว) นั้น เป็นเมืองลาว และเรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเป็นชนชาติไทย ว่า “ลาว” แต่ลักษณะการปกครองอย่างนั้นพ้นเวลาอันสมควรแล้ว ถ้าคงไว้จะกลับให้โทษแก่บ้านเมือง จึงทรงพระราชดำริให้แก้ไขลักษณะการปกครอง เปลี่ยนเป็นอย่างพระราชอาณาเขต (Kingdom) ประเทศไทยรวมกัน...” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หน้า 304-6 อ้างถึงใน ไพฑูลย์ มีกุล, 2517)

“หัวเมืองชั้นในที่ได้รวมเมืองเข้าเป็นมณฑลจัดการเทศาภิบาลนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกชื่อมณฑลตามพื้นที่อันสมควรแล้วแต่มณฑลชั้นนอกนั้น ยังมีได้เรียกชื่อมณฑลตามพื้นที่ให้เป็นระเบียบเดียวกัน” ครั้นถึง วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2442 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศให้ “...เมื่อนครจำปาศักดิ์ เมืองอุบลราชธานี เมืองศรีสะเกษ แลหัวเมืองอื่น ๆ รวมเรียกอยู่ว่า มณฑลลาวนั้น ... ให้เรียกว่า **มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ...**” (ราชกิจจานุเบกษา 16: 140 วันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 118)

จากหลักฐานที่ปรากฏชี้ให้เห็นกระบวนการก่อร่างสร้างตัวของคนอีสานไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2442 ด้วยการออกประกาศเปลี่ยนแปลงนามมณฑล ภายใต้กระบวนการเดียวกันนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงพยายามแก้ไขโดยโปรดให้มีสารตราสั่งเป็นทางการโดยทั่วไปว่ายังได้มีการสำรวจสำมะโนครัว ซึ่งได้มีการออกกฎหมายห้ามการระบุว่าเป็นชาตินลาว เขมร ส่วย ผู้ไท และชาติพันธุ์อื่น แต่ให้ใช้สัญชาติไทยเหมือนกันหมด

“...แต่นี้สืบไปให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนกทุกหัวเมืองใหญ่่น้อย ในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัว หรือหากมีราษฎรมาติดต่อที่ต้องการใช้แบบพิมพ์ทางราชการให้ปฏิบัติใหม่ **โดยกรอกในช่องสัญชาตินั้นว่า ชาตินไทยบังคับสยาม ทั้งสิ้น ห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาตินลาว ชาตินเขมร ส่วย ผู้ไท ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อนเป็นอันขาด...**”

สัญญาณดังกล่าวมานี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องมือชิ้นแรกที่ได้ผลอยู่มาก นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการหลอมรวมเอาวิถีคิดและกระบวนการด้วยวิธีการผูกโยงเรื่องราวของ “คนอีสาน” เข้าไว้ด้วยกันให้เป็นส่วนหนึ่งสำนึกเดียวกับสยามรัฐผ่านชื่อที่ใช้เรียกแทนตน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการเหนือเกล้าสั่งว่า ให้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อมณฑลอีกครั้งเพื่อให้ความ

เหมาะสมโดยทรงตั้งให้มีความสัมพันธ์กับทศโบราณที่ใช้อยู่ เป็นคำสั้นเรียกง่ายกว่า ชื่อมณฑลที่เรียกอยู่แต่เดิม โดยให้เปลี่ยนชื่อมณฑลที่ 4 ดังกล่าวมาข้างต้นเสียใหม่ คือ มณฑลตะวันออก ให้เรียก มณฑลบูรพา มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ให้เรียก มณฑลอิสาน¹ มณฑลฝ่ายเหนือ ให้เรียก มณฑลอุดร และมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ให้เรียก มณฑลพายัพ ตามลำดับ (ราชกิจจานุเบกษา 17: 620 วันที่ 27 มกราคม 119) ดังนั้น การปรากฏตัวของ “คนอิสาน” ในฐานะคนที่อาศัยอยู่ในมณฑลอิสาน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของคนอิสานในปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นของการก่อรูปเกิดร่างของ “อิสาน” ในประวัติศาสตร์ สังคมไทยล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองสมัยอาณานิคมที่รัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดวาง ตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคมไว้อย่างมั่นคง เพื่ออ้างสิทธิและความชอบธรรมในการปกครองและป้องกันปัญหาการรุกรานจากชาติตะวันตก “คนอิสาน” ถูกทำให้ เป็นคนไทยอย่างเต็มตัวในเชิงสัญลักษณ์ แต่อาจกล่าวได้ว่าในทุกวิถีแห่งวิถีคิด ยังคงถูกผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมรากร่วมในอดีตลักษณะลาวเอาไว้อย่าง เห็นियแน่นอน

“แบบเรียน” กับวาทกรรมทางการเมืองในการจัดวางบทบาท หน้าที่ของคนในสังคม

ในงานวิจัยมากขึ้นทั้งในระดับบัณฑิตศึกษาและงานระดับดุษฎีนิพนธ์ได้ ค้นพบว่า อิทธิพลของหลักสูตรและแบบเรียนนั้นเป็นเครื่องมือในการกำหนด บทบาทหน้าที่ เจื้อนไข รวมถึงการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคมซึ่งเป็น เครื่องมือที่สำคัญของรัฐ อาจกล่าวได้ว่าในผลงานการวิจัยที่สะท้อนให้เห็นบทบาท ของการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคมที่เด่นชัดขึ้นหนึ่งดังเช่นงานของ ภัทรา อังคนาวินิจฉัย (2548) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของแบบเรียนไทยที่กระทรวง ศึกษาธิการให้การยอมรับ ระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2516 งานศึกษาดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นความพยายามในการให้ความหมายทางการเมืองแก่การเปลี่ยนแปลง

การปกครอง พ.ศ. 2475 และระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ในงาน มีการตั้งสมมติฐานไว้ว่าเนื้อหาของแบบเรียนไทยในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2516 ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองและระบอบประชาธิปไตยในทางที่เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มชนชั้นนำในสังคมและมีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างต่อเนื่อง (ภัทรา อังคณาวิศัลย์, 2548) อาจกล่าวได้ว่างานที่ศึกษามีจุดมุ่งหมายที่มากกว่าความต้องการจะชี้ให้ผู้ที่สนใจได้เห็นถึงเนื้อหาในแบบเรียนที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความชอบธรรมของชนชั้นนำอยู่ตลอดเวลาแล้ว แต่ยังต้องการนำเสนอภาพของพลังในการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากอิทธิพลของหลักสูตรและแบบเรียนที่ทำหน้าที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างเป็นระเบียบแบบแผนในระบบโรงเรียนอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาอีกด้วย

นอกจากนั้นงานอีกชิ้นที่พยายามชี้ให้เห็นถึงบทบาทและอิทธิพลของแบบเรียน ในฐานะที่เป็นเครื่องมือและกลไกของรัฐในการกำหนดและผูกโยงความสัมพันธ์ภายในระบบคิดในบางยุคสมัยดังเช่น งานของ สุมินทร์ จุฑางกูร (2529) ที่ให้ความสนใจศึกษาในประเด็นทางประวัติศาสตร์การเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยอาศัยการจัดระบบการศึกษาของชาติเป็นตัวแบบ โดยในงานได้เสนอว่าการจัดการศึกษานั้นถือว่าเป็นกลไกในการผลิตบุคลากรให้เป็นผู้ที่มีความรู้และมีความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะทำการสร้างสรรค์สังคมนั้น ๆ อย่างไรก็ตามหากแต่เมื่อมีการพิจารณาในบริบททางสังคมและการเมือง อาจพบว่าระบบการศึกษาได้เข้ามาทำหน้าที่เสมือน “โรงงาน” ที่จะทำให้นักศึกษาที่ถูกหล่อหลอมทางการศึกษานั้นเป็นผู้ที่ยอมจำนนต่ออำนาจทางการเมืองที่ดำรงอยู่ช่วงเวลานั้น

อาจกล่าวได้ว่าในท้ายที่สุดแล้วหากพิจารณาในอีกแง่หนึ่งจะพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมืองก็เป็นสิ่งที่แยกออกจากกันได้ยาก นับเป็นเวลาหลายศตวรรษนับตั้งแต่การจัดการศึกษาที่เป็นแบบแผนได้เกิดขึ้นในสังคม การศึกษาได้ถูกเชื่อมโยงให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการยึดโยงระหว่าง

อำนาจของชนชั้นนำทางการเมืองและการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคมเพื่อกำหนดบทบาท พลังและหน้าที่ความรับผิดชอบรวมถึงการสร้างภาพของ “ตัวเรา” และภาพของ “คนอื่น” ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นงานที่ศึกษาทั้งสองชิ้นหรืองานชิ้นอื่น ๆ ที่พยายามนำเสนอในแง่เดียวกันก็ตามล้วนแล้วแต่พยายามชี้ให้เห็นว่าการศึกษาทำหน้าที่ป้อนเพาะอุดมการณ์ที่ตอบสนองการเมืองของรัฐบาลที่อยู่ตลอดเวลาและมีส่วนในการจัดวางปรับแต่งวิถีคิดของพลเมืองในสังคมด้วย

“ความร่วมมือสมัย”

กับการก่อรูปของคนอีสานในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา

ความร่วมมือสมัยของแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา การเลือกพิจารณาเฉพาะบทบาทอันเป็นอิทธิพลของหนังสือแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา ที่มีกำหนดหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2503 ให้มีผลบังคับเป็นหลักสูตรแม่บทในการกำหนดกรอบและรูปแบบการจัดการศึกษาของสถานศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศ ซึ่งหลักสูตรนี้มีระยะเวลาในการใช้ยาวนานกว่าสองทศวรรษ หลักสูตรดังกล่าวจึงได้เปลี่ยนวิถีคิดและกล่อมเกลามุมมองของพลเมืองผ่านการจัดการศึกษาอย่างน่าสนใจ กล่าวคือมีการกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตภาพ ได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุ 15 ปีบริบูรณ์ เป็นอย่างน้อยในการจัดการศึกษานั้นเพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคล โดยให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและแผนการปกครองประเทศ เนื้อหาสาระที่จัดในระดับประถมศึกษาตอนต้น มี 6 หมวดใหญ่ คือ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ภาษาไทย ศิลปศึกษา พลานามัย สำหรับระดับประถมศึกษาตอนปลาย เพิ่มหมวดวิชาภาษาอังกฤษและหัตถศึกษา ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งสายสามัญและสายอาชีพต้องเรียนเลขคณิตและพีชคณิตตลอดทั้ง 3 ปี ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แบ่งเป็น 3 แผนก คือ แผนกทั่วไป วิทยาศาสตร์ และศิลปะ (สุพัตรา ชุ่มเกตุ, 2527)

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนดีมีคุณธรรม ให้มีความรู้ความสามารถ มีความสุข รวมทั้งเป็นพลเมืองดีของสังคมและประเทศชาติ เนื้อหาสาระที่เรียนมี 4 กลุ่ม คือ กลุ่มทักษะ (ไทย-คณิต) กลุ่มประสบการณ์ชีวิต กลุ่มลักษณะนิสัย และกลุ่มงานอาชีพหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) มีจุดมุ่งหมายเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์เพื่อสังคมภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เนื้อหาสาระมี 5 กลุ่ม กลุ่มทักษะในหลักสูตร 2521 เปลี่ยนเป็นกลุ่มทักษะที่เป็นเครื่องมือ การเรียนรู้ และเพิ่มกลุ่มประสบการณ์พิเศษ ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและการศึกษาต่อให้สามารถทำประโยชน์เพื่อสังคมในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เนื้อหาสาระที่เรียนประกอบด้วยวิชาบังคับแกน (ภาษาไทย วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา พลานามัย และศิลปศึกษา) วิชาบังคับเลือก วิชาเลือกเสรี และกิจกรรม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526)

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (กรมวิชาการ, 2544) มีจุดมุ่งหมายมุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข และมีความเป็นไทย มีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ แบ่งระดับการศึกษาเป็น 4 ช่วงชั้น สาระการเรียนรู้มี 8 กลุ่มสาระ คือ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี และภาษาต่างประเทศ และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน จากการใช้หลักสูตรพบว่ามีความสับสนในผู้ปฏิบัติการในสถานศึกษา หลักสูตรเชิงตัวขาดความยืดหยุ่น ปัญหาในการเทียบโอน และปัญหาคุณภาพผู้เรียนในด้านความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ จึงเปลี่ยนมาใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยเพิ่มสมรรถนะสำคัญของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน ส่วนเนื้อหาสาระยังคงใช้ 8 กลุ่มสาระเช่นเดียวกับหลักสูตร พ.ศ. 2544 แต่หลักสูตรกำหนดตัวชี้วัดมาให้ ส่วนกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนนั้นเพิ่มกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมด้วย

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 สร้างขึ้นเพื่อให้เขตพื้นที่การศึกษา หน่วยงานระดับท้องถิ่นและสถานศึกษานำไปเป็นกรอบและทิศทางการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน จากข้อค้นพบในการศึกษาวิจัยและติดตามผล การใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่กล่าวถึง ประกอบกับข้อมูลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคนในสังคมไทย และจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการในการพัฒนาเยาวชนสู่ศตวรรษที่ 21 จึงเกิดการทบทวนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 เพื่อนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่มีความเหมาะสม ชัดเจน ทั้งเป้าหมายของหลักสูตรในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการดำรงชีวิต การพัฒนาสมรรถนะและทักษะและกระบวนการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติ ในระดับเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา โดยได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ จุดหมาย สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่ชัดเจน เพื่อใช้เป็นทิศทางในการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนในแต่ละระดับ นอกจากนี้ได้กำหนดโครงสร้างเวลาเรียนขั้นต่ำของแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ในแต่ละชั้นปีไว้ในหลักสูตรแกนกลาง และเปิดโอกาสให้สถานศึกษาเพิ่มเติมเวลาเรียนได้ตามความพร้อมและจุดเน้น อีกทั้งได้ปรับกระบวนการวัดและประเมินผลผู้เรียน เกณฑ์การจบการศึกษาแต่ละระดับ และเอกสารแสดงหลักฐานทางการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ และมีความชัดเจนต่อการนำไปปฏิบัติ ดังนั้นสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงได้ปรับเปลี่ยนหลักสูตร เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการนำไปสู่การปฏิบัติแต่ยังคงยึดมาตรฐานการเรียนรู้ และหลักการเดิม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

อาจกล่าวได้ว่าแบบเรียนไม่ได้เป็นเพียงแต่เครื่องมือในการทำหน้าที่เป็นสื่อในการส่งต่อความรู้ภายใต้ระบบหลักสูตรที่มีการกำหนดกรอบคิดอย่างเป็นระเบียบแบบแผน หากแต่ความน่าสนใจของแบบเรียนโดยเฉพาะในวิชาสังคมศึกษาได้ทำหน้าที่มากกว่านั้น เพราะในทางปฏิบัติแล้วคำอธิบายที่มีสถานะของความเป็นวิชาการ ได้ฝังรากทางความคิดในความเข้าใจของผู้เรียน ภาพอดีต มายาภาพถูกสั่งสมภายใต้อุดมการณ์และความเข้าใจตามที่แบบเรียนบอกโดยไม่ต้องกังขา ความสงสัยใคร่รู้

ในความจริงบางอย่างกลับไหลอย่างสงบอยู่ภายในจิตสำนึกวิถีคิดของพลเมือง เช่นเดียวกันกับวาทกรรมว่าด้วย “คนอีสาน” ผ่านมากกว่าครึ่งศตวรรษ แบบเรียนทำหน้าที่ได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่องหากเราพิจารณาในเรื่องบทบาทหน้าที่ เพราะโดยเจตนารมณ์แล้วแบบเรียนถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐที่เป็นผู้มีอำนาจในการจัดวาง รวมทั้งการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคม ซึ่งแน่นอนว่า “คนอีสาน” ก็ย่อมเป็นผลผลิตหนึ่งของกระบวนการเช่นนี้ด้วย

การสร้าง “อคติ” คนอีสานผ่านแบบเรียนสังคมศึกษา

การพิจารณาแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาร่วมสมัย โดยเน้นแบบเรียนที่เป็นผลมาจากหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2541 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ช่วยชี้ให้เห็นว่า ภายใต้สถานะของแบบเรียนดังกล่าวได้สร้างอุดมคติให้คนทั่วไปได้เกิดสำนึกร่วมผ่านความรู้สึกนึกคิดในแบบเดียวกัน จินตนาการที่แทบจะไม่ต่างกันเมื่อกล่าวถึงคนอีสาน ส่วนหนึ่งเกิดจากแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาที่ล้วนแล้วแต่พยายามนำเสนอภาพของคนอีสานในฐานะ “คนอื่น” ผ่านการนิยามความหมายที่เปรียบเทียบกับตัวตนของตนเอง รวมถึงการรับภาพจินตนาการคนอีสานในฐานะผู้ยากจน กลุ่มคนที่ขาดแคลนทรัพยากร ขาดอำนาจในการต่อรอง ขาดสิทธิ แรงงานในกรุงเทพมหานคร คนทิ้งถิ่นสู่โรงงาน หรือแม้กระทั่งการให้ภาพของคนไร้การศึกษา คือแรงผลักดันให้คนอีสานไปสู่ชายขอบของสังคม แต่ขณะเดียวกันรัฐก็ยังใช้พื้นที่อีสานในช่วงชิงพลังอำนาจที่คนอีสานต้องพึ่งพารัฐผ่านนโยบายการพัฒนาประเทศ อุดมคติจึงเป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้างคนโดยผู้มีอำนาจสูงสุดเพื่อควบคุมให้สังคมเกิดความขัดแย้งน้อยที่สุด (ชรินทร์ มั่งคั่ง, 2559)

การเสนอภาพคนอีสานในบทความนี้ได้วิเคราะห์ข้อมูลในแบบเรียนที่มีการนำเสนอภาพเกี่ยวกับสังคมอีสานในเชิงลบที่เกิดจากภูมิศาสตร์ทางกายภาพซึ่งปรากฏในงานของวิโรจน์ เอี่ยมเจริญ และอภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ (2553) และข้อมูลในแบบเรียนที่เสนอภาพมโนทัศน์สังคมอีสานที่คลาดเคลื่อนในการดำรงชีวิต

ของคนอีสานซึ่งปรากฏในงานของกรมล ทงธรรมชาติ (2553) รวมทั้งการใช้ข้อมูลในเพลงลูกทุ่งและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในระบบโรงเรียน เพื่อใช้ข้อมูลที่เหมือนกันหรือคล้ายกันมาสนับสนุนการพรรณนาปรากฏการณ์ที่เป็นการสนับสนุนภาพของคนอีสานในมิติอื่น ๆ ที่หลากหลายให้สอดคล้องกับข้อมูลที่ปรากฏในแบบเรียนสังคมศึกษา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าลักษณะภาพที่ถูกนำเสนอมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน และเป็นแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาร่วมสมัยเต็มไปด้วย “อคติ” รวมถึงการลดคุณค่าในการเข้าถึงทางทรัพยากรผ่านความสัมพันธ์ทางกายภาพในพื้นที่อุดมคติ ดังปรากฏให้เห็นในหนังสือแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา ดังนี้

“...พื้นที่ราบของกลุ่มน้ำชี-มูล ความสูงเฉลี่ยของแอ่งประมาณ 150 เมตรจากระดับทะเลปานกลาง นับเป็นที่ราบที่มีเนื้อที่กว้างขวางมากที่สุดของประเทศ ที่ราบกลุ่มน้ำชี-มูล มีทุ่งกุลาร้องไห้อยู่ตอนกลาง เป็นพื้นที่ที่มักเกิดภาวะน้ำท่วมในฤดูฝนและขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งเสมอ เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะเป็นดินปนทรายไม่สามารถจะกักเก็บรักษาน้ำไว้ได้นาน...” (วิโรจน์ เอี่ยมเจริญ และอภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ, 2553: 30)

“...พื้นที่ราบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักมีทะเลสาบรูปแอกจำนวนมาก ทะเลสาบหลายแห่งจะมีน้ำเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะเหือดแห้งไปหมด เพราะพื้นดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่เป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ น้ำจึงซึมผ่านได้เร็วภาคนี้จึงมีปัญหาเรื่องน้ำขาดแคลนและดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้พื้นที่บางแห่งไม่สามารถใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรได้มากนัก จึงมีพื้นที่ว่างเปล่าเป็นบริเวณกว้าง เช่น ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งมีเนื้อที่กว้างขวางประมาณ 2 ล้านไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ มหาสารคาม ยโสธร และบุรีรัมย์...” (วิโรจน์ เอี่ยมเจริญ และอภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ, 2553: 33-4)

“...ทรัพยากรดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายเพราะเกิดจากตะกอนเก่าที่แม่น้ำลำธารพัดพามาทับถมกันไว้เป็นเวลานาน แม้จะมีการระบายน้ำดีแต่การอุ้มน้ำไม่ดี ดินจึงขาดความอุดมสมบูรณ์และไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก นอกจากนั้นพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 1 ใน 6 ของภาคนี้ยังเป็นดินเค็ม...” (วิโรจน์ เอี่ยมเจริญ และอภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ, 2553: 46)

“...ภาคอีสานในแถบจังหวัดบึงกาฬ และหนองคายไม่เคยแห้งแล้ง มีฝนตกชุก ปลูกยางพาราได้ ขณะที่ครูสอนในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษามักจะบอกว่าภาคอีสานแห้งแล้ง มีทุ่งกุลาร้องไห้ที่กว้างใหญ่ขาดความอุดมสมบูรณ์ แต่ในขณะเดียวกันข้อมูลที่รัฐบาลเสนอในสื่อสิ่งพิมพ์และรายการโทรทัศน์กลับบอกว่าทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิของไทย และผมไม่เคยรู้ว่า “กุลา” เป็นคนต่างถิ่น และคิดว่าเป็นชื่อของทุ่งที่กว้างใหญ่มาตลอด...” (อนุพงศ์ วิชัชวงศ์, สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน 2559)

การให้ภาพของคนอีสานในฐานะที่อยู่ในพื้นที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำการเกษตรอันเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ เป็นผลให้คนโดยทั่วไปสร้างภาพของคนอีสานในฐานะของคนจนและผู้ที่ต้องประสบกับปัญหาความแห้งแล้ง ขาดแคลนทรัพยากร “น้ำ” หรืออีกนัยหนึ่งคือประดิษฐ์คำว่า “ทุ่งกุลาร้องไห้” บรรจุไว้ในหนังสือแบบเรียน เพื่อสื่อถึงภาพตัวแทนของภาคอีสานที่แร้นแค้นและรอการพัฒนา มากไปกว่านั้นในแง่ของวัฒนธรรมแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาก็ได้พยายามนำเสนอภาพของคนอีสานในเชิงอคติโบราณและมีการประทับตราพวกเขาเอาไว้ให้แตกต่างจากคนทั่วไปนั้นมาจากคนนอกทั้งสิ้น ดังเช่น

“...ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกตนเองว่า “คนอีสาน” พูดภาษา “อีสาน” มีสำเนียงใกล้เคียงกับภาษาที่พูดกันในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว...” (กระมล ทองธรรมชาติ, 2553: 44)

“...เด็กนักเรียนในโรงเรียนชายแดนไทย-กัมพูชา พื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ เมื่อพูดถึงคนอีสานพวกเขาไม่ได้มีความสำนึกร่วมว่าพวกเขาคือ “คนอีสาน” แต่พวกเขาคือ คนขแมร์ คนกวย คนเยอ หรืออาจเรียกตนว่าเป็นคนสุรินทร์ คนบุรีรัมย์ คนศรีสะเกษ มากกว่าที่จะเรียกตนว่า “คนอีสาน” ดังนั้นคนอีสานจึงเป็นคำเรียกของคนนอกที่ถูกสร้างโดยที่คนชาติพันธุ์อื่น ๆ พวกเขาไม่ได้มีความสำนึกร่วมที่ยึดติดกับพื้นที่...” (กิจจา เตารัตน์, สัมภาษณ์ 14 สิงหาคม 2559)

หากพิจารณาโดยอาศัยข้อมูลจากหนังสือแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาที่ใช้อยู่เป็นตัวอย่างข้อความข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าอคติในแบบเรียนได้ทำหน้าที่สร้างภาพให้คนในสังคมมองคนอีสานในฐานะของคนอื่นที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ล้ำหลังดังเช่นว่า

“...ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน มีวัฒนธรรมบางส่วนคล้ายคลึงกับลาวและเขมร ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา **พูดหรือว่าอีสาน** ตัวอย่างวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จะมีบ้านใต้ถุนสูง ทำหน้าต่างเป็นช่องแคบ ๆ การแต่งกายผู้ชายจะใส่กางเกงขาก๊วย ใส่เสื้อคอกลม ใช้ผ้าขาวม้าคาดเอว ฝ่ายหญิงนิยมนุ่งผ้าซิ่น ใส่เสื้อคอกลมแขนยาว อาหารพื้นเมือง เช่น ปลา ร้า ส้มตำ ลาบ ก้อย แจ่ว ส่วนศิลปะการแสดง เช่น เซิ้งต่าง ๆ หมอลำ การเป่าแคน การแสดงโปงลาง...” (กระมล ทองธรรมชาติ, 2553: 59)

ซึ่งแน่นอนว่าในความเป็นจริงแล้วข้อเท็จจริงว่าด้วยการแต่งกายโดยทั่วไปของคนอีสานก็ไม่ได้แตกต่างไปจากคนในเมืองหลวงอย่างกรุงเทพมหานครเท่าใดนัก ขณะเดียวกันในด้านอาหารการกินที่ชี้ชัดว่า “ปลา ร้า และส้มตำ” เป็นอาหารหลักของคนอีสานเพียงไม่กี่อย่าง ซึ่งให้ภาพกับคนโดยทั่วไปไม่มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่าสิ่งที่พบในแบบเรียนนั้นคือภาพของสังคมและวัฒนธรรมอีสานอย่างแท้จริง

อีกประเด็นที่น่าสนใจอย่างประเด็นของประชากรในภาคอีสาน ประเด็นนี้น่าสนใจตรงที่ว่าในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาได้ให้ภาพของภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าเป็นภาคที่มีประชากรมากที่สุด พร้อมทั้งยังทำให้เห็นการตอกย้ำปัญหาที่เกิดจากการย้ายถิ่นของประชากรในภาคอีสานไว้ว่า

“...ปัญหาการย้ายถิ่น จากกรณีที่ประชากรในชนบทซึ่งมีภาวะการว่างงานหลังการเก็บเกี่ยวปีละ 4-5 เดือน และบางส่วนก็ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จึงพากันอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่เขตเมืองหรือภูมิภาคอื่น เช่น **ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**อพยพไปหางานทำในเขตเมืองหลวงหรือเมืองใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดปัญหาขึ้นทั้งในเขตเมืองและชนบท ดังนี้

“เขตเมือง ประชากรในชนบทบางส่วนนิยมเข้าสู่เขตเมืองเพื่อหางานทำ หาดความสะดวกสบาย และศึกษาเล่าเรียน ทำให้เขตเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ชลบุรี ภูเก็ต มีจำนวนประชากรมากขึ้น ทำให้เมืองเหล่านี้มีปัญหา เช่น ที่อยู่อาศัยและสาธารณูปโภคไม่เพียงพอ การจราจรติดขัด **ศีลธรรมเสื่อมทราม** เกิดภาวะมลพิษในน้ำและอากาศ เป็นต้น

“เขตชนบท ผู้อพยพเข้าสู่เมืองส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มสาวที่อยู่ในวัยทำงานและการศึกษาเล่าเรียน ทำให้ในเขตชนบทเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน **ปัญหาเด็กและผู้อาวุโสถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว** เป็นต้น...” (กรมลดทองธรรมชาติ, 2553)

การกล่าวทำให้เชื่อว่า “คนอีสาน” ยากจน ขาดรายได้ ที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงก็มีความสำคัญอีกประการที่ทำให้คนสังคมอื่นเห็นคล้อยตามแบบเรียนอย่างเลื่องไม่ได้อีก เนื่องด้วยการตีตราให้เห็นสภาพอุดมปัญหาของประชากรภาคอีสานในมิติแรงงานกับการศึกษาที่ตอบสนองสังคมทุนนิยมผ่านการตอกย้ำคำว่า “เด็กป๋ม” คือภาพตัวแทนของการอพยพเพื่อแสวงหารายได้ของคนภาคอีสาน

มโนทัศน์ในเพลงเด็กบ๊มที่ประพันธ์โดย บุญ น้อยลำดวน และขับร้องโดย อิศรา อนันตทัศนีย์ วงคนด่านเกวียน นั้นได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็น การถูกกดขี่ของคนลาวในภาคอีสานที่มาขายแรงงานจนถึงปัจจุบัน ดังเนื้อเพลง ที่ว่า “...ขอยจากอีสานหลายปี เข้ามาอยู่กรุงศรีวิไลเลิศฟ้า ทำงานแลกกับเงิน เลี้ยงชีวา บริการเพิ่มพลังให้ธรา คนเขาขานนามว่าเป็นเด็กบ๊มน้ำมัน...” (กิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2559)

อาจกล่าวได้ว่าในความเป็นจริงนั้นปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือความเสื่อมทราม ทางศีลธรรม ดังเช่นหนังสือแบบเรียนได้นำเสนอคือ การผลักภาระความรับผิดชอบ ไปสู่กลุ่มคนที่เรียกว่า “คนอีสาน” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจในการจัดวางตำแหน่ง หน้าที่ให้กับคนอีสานอย่างอคติ ให้อยู่ในพื้นที่ของการสูญเสียอำนาจ ไร้พลัง การต่อรองในการเป็นจำเลยของสังคม ที่ต้องเตรียมรับมือและป้องกันเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับคนกลุ่มอื่นในสังคม ซึ่งสอดคล้องในวรรณกรรมเพลง สาวอีสานรอรักของสุ่มทุม ไผ่ริมบึง ที่ร้อยกรองให้ อรุณา สิงห์สิริ เป็นผู้ขับร้องนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอื่นดังปรากฏในเนื้อหาเพลงบางตอนที่ว่า “น้องเป็นสาวขอนแก่นยังมีแฟนบ้านอยู่แดนอีสาน... สาวอีสานบ้านป่า เข้า ก็ไปทำนาค่าลงมาเหงาหงอย เขาว่าน้องเป็นลาวเป็นสาวเมืองอีสาน ใจน้องนั้น เลื่อนลอย...เห็นเป็นลูกชานา อ้ายจึงบ่อยากเจอ บ่อยากมาหมั้นหมาย คอยแรม ปีน้องนี้เอียงอาย คอยคอยคอย น้องคอยจนอายุ...” (สุรพล วิรุฬักษ์, 2551) โดยสาระสำคัญของวรรณกรรมเพลง ได้สะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานเป็นภาพตัวแทน “ความเป็นลาว” ในเชิงลบที่ถูกเบียดขับ รอคอยหวัง ขาดการยอมรับและไร้ผู้คน สนใจ ซึ่งเป็นการตรึงอคติของคนนอกที่มีต่อคนอีสาน เช่นเดียวกับทัศนคติของ สมคิด สิงสง ที่กล่าวว่าคำว่าคนอีสานนั้นขาดโอกาสในการพัฒนาและเขารู้สึกอึดอัดกับ ทัศนคติของคนกรุงเทพฯ เมื่อเขาแสดงวิสัยทัศน์ที่จะสร้างสังคมในพื้นที่หมู่บ้านเกิด ที่อีสาน และกล่าวเสริมว่ารัฐให้การสนับสนุนประชาชนที่อาศัยอยู่ตามชนบท ค่อนข้างน้อยเกินไป (สมคิด สิงสง, 2558)

เมื่อพิจารณาในแง่ของการเมืองในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา อาจพบว่า พลังของอคติที่แบบเรียนสร้างขึ้นได้ทำหน้าที่เปิดทางให้ “อุดมคติ” ได้ทำหน้าที่

อย่างมีพลวัตและทรงพลัง เมื่อมาถึงตรงนี้การพิจารณาอีสานในฐานะที่เป็นพื้นที่อุดมคติของการพัฒนาตามนโยบายของรัฐ การประดิษฐ์พื้นที่ “อีสาน” จึงเป็นฉากของการสร้างสังคมอุดมคติอย่างสังคมนิยม (Utopia) ในวิถีคิดของ โทมัส มอร์ (Thomus More) นักเขียน นักกฎหมาย นักปรัชญาสังคม และนักมนุษยนิยมสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการที่มีอายุอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 1477-1535 ซึ่งเป็นสังคมอุดมคติที่มีจินตนาการของความสมบูรณ์แบบในทางสังคม ความน่าสนใจในงานของโทมัส มอร์ อยู่ตรงที่ว่าพลังที่อยู่เบื้องหลังในการนำไปสู่วิถีคิดเช่นว่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากบริบทและสภาพสังคมในช่วงเวลานั้น ที่เต็มไปด้วยความโหดร้ายภายใต้การปกครองของผู้เผด็จการ ผู้คนไม่ได้รับความยุติธรรม สังคมที่ไร้ความเสมอภาค ชาวบ้านประชาชนใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก ตลอดจนการเรียกเก็บภาษีในอัตราสูง แรงกดดันของสังคมที่กล่าวมาข้างต้นได้สร้างพลังผ่านกระบวนการคิดของมอร์จนก่อให้เกิดเป็นผลงานชิ้นสำคัญอย่างหนังสือเรื่อง ยูโทเปีย (Utopia) (ค.ศ. 1516) (ค.ศ. 1516) เมื่อนำเอาแนวคิดของโทมัส มอร์ ย้อนกลับมาพิจารณาถึงอุดมคติของคนโดยทั่วไปที่กำลังสร้างความเข้าใจ “คนอีสาน” อย่างที่กล่าวไปแล้วข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าพลังทางสังคมย่อมมีส่วนสัมพันธ์กับความสูงงอมวิถีคิดในแบบอคติของผู้คน การสร้างภาพอุดมคติว่าด้วยคนอีสานจึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากพลังอันเป็นตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสื่อความทรงจำในภาพมายาคติของหลักสูตรและแบบเรียนจินตนาการของคนอีสานในวิถีคิดของคนในสังคมไทยจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นการให้ภาพของคนอีสานที่มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาของความยากจน ความแห้งแล้ง การขาดการศึกษา ขาดอำนาจในการช่วงชิงทรัพยากร การเป็นคนบ้านนอก ความพ่ายแพ้ในการต่อสู้ต่อรอกกับสิทธิ ภาพของคนรับใช้ หรือแม้กระทั่งการถูกมองว่าเป็นตัวตลก ผู้คนในสังคมเลือกที่จะปฏิเสธลักษณะความเป็นอีสานให้ออกไปจากตนเอง การเลือกที่จะไม่มีลักษณะแบบที่เป็นคนอีสาน หรือการแสดงออกซึ่งความรังเกียจคนอีสานก็เป็นส่วนหนึ่งในขบวนการที่กล่าวมาเช่นนั้นด้วย ความเลวร้ายของอคติที่เป็นภาพของความทรงจำเช่นที่กล่าวมานี้ทำหน้าที่เปิดทางให้การทำงานของรัฐได้ครอบงำด้วยการนำเสนอสัญลักษณ์เชิงลบกับคนอีสานในแบบเรียนซึ่งเป็นการกล่อมเกล่าที่สร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐหรือนานาประเทศที่ต้องการเข้ามาจัดการและควบคุมอีสานผ่านนโยบายการพัฒนาเพื่อจะแทรกซึมเข้าไปบริหาร

จัดการภาคอีสานเพื่อสร้างสังคม “อุดมคติใหม่” โดยที่รัฐเป็นผู้สร้างผ่านการกล่อมเกลามากกว่าแบบเรียนที่สามารถดึงดูดคนอีสานให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่อุดมคติว่าทฤษฎีการพัฒนา (Development Discourse) ซึ่งวาทกรรมการพัฒนาจึงเป็นการใช้อำนาจครอบงำ (Hegemony) วิธีคิดของพลเมืองและสามารถทำให้คนอีสานรู้สึกยอมรับและซาบซึ้งในความด้อยพัฒนาของตนและพยายามรับเอาสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ซึ่งเป็นภาพของสังคมอุดมคติในจินตนาการของคนนอกสังคมเข้ามาแทน ดังเช่นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาที่ทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายในการพัฒนาของรัฐที่ว่า “...ทรัพยากรน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคนี้ขาดแคลนทรัพยากรน้ำมากที่สุดเท่าที่ สูดทั่วๆ ที่ปริมาณน้ำฝนสูงกว่าภาคกลาง สามารถเพาะปลูกได้ในฤดูฝนเท่านั้น จึงเกิดมีโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขึ้นหลายโครงการ เช่น **โครงการอีสานเขียว โครงการสร้างเขื่อน โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น...**” (กระมล ทองธรรมชาติ, 2553: 50-1) กระบวนการพัฒนาต่างๆ เหล่านี้หากมองในแง่หนึ่งจะพบว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพสังคมอุดมคติให้กับผู้คนเท่านั้น

นอกจากข้อมูลในแบบเรียนแล้วยังปรากฏวาทกรรมว่าอีสานแห้งแล้งขาดแคลนทรัพยากรน้ำในวรรณกรรมเพลง ที่จูงใจไปสู่การก่อเกิดความเชื่อที่ว่าแผ่นดินอีสานทั้งมวลแห้งแล้ง ซึ่งเป็นวรรณกรรมเพลงเพื่อชีวิตที่ขับร้องโดยวงคาราบาวก็ได้นำเสนอประเด็นที่ย้อนแย้งในโครงการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ภาคอีสานไว้อย่างน่าสนใจว่า คนอีสานยังถูกเอาเปรียบจากนโยบายการพัฒนาที่รัฐตอบสนองประโยชน์กับนักการเมืองมากกว่าการกระจายความมั่งคั่งเพื่อการกินดีอยู่ดีของประชาชน เพราะคนอีสานก็ยังคงอพยพไปหางานทำด้วยเหตุมีภาระหนี้สินที่เพิ่มขึ้นและก็ยังเป็นปรากฏการณ์ที่ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ดังเนื้อเพลงที่ว่า

“...ฉันเกิดจากแดนอีสาน วิญญาณของลูกข้าวนเหนียว
 เกิดให้คนเก็บเกี่ยวแรงงานแหล่งทรัพยากร อีสานตำนานแล้งร้อน
 ดูผู้คนทุกข์ยากปากหมอง อดอยากจำจากบ้านมา ทิ้งนาทิ้งพ่อและ
 แม่เหลือผู้เฒ่าผู้แก่ไว้อยู่เหย้าเฝ้าเฮือนจน ๆ ชีวิตหมู่เฮาขัดสน
 ต้องดิ้นรนหนีคนอีสาน อีสานเฮาแล้งโหดฟ้าที่แก่ล้งนั้นผิด

ผู้คนทุกขัณฑผลิตคุณภาพชีวิตถึงเป็นหนี้ เกษตรกรรมเคมีทำเกษตรกรจนลง ว่าไถเล่าอีสานเขียว เดี่ยวเดียวไม่เห็นสานต่อ รัฐบาลชวนแต่ตั้งโครงการลำโขงซีมูล เสียงพิณเสียงแคนอีสานเล่าขานตำนานปลิ้น ปลิ้นแล้งเพราะน้ำมือคน..." (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2536)

ดังนั้นกระบวนการพัฒนาที่มีพร้อมกับการบริหารจัดการภาคอีสานอย่างเป็นระบบด้วยการทุ่มงบประมาณมหาศาลเพื่อการจัดสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ในหลายแห่งของพื้นที่ภาคอีสาน โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร การพัฒนาการศึกษาที่มีคุณภาพและเป็นระบบ กระบวนการวิจัยเพื่อวินิจฉัยปัญหาของท้องถิ่น การแก้ปัญหาความยากจน จึงเป็นภาพอุดมคติที่รัฐสร้างขึ้นมาเพื่อรักษาผลประโยชน์ให้กับนายทุน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการใช้อำนาจรัฐครอบงำความคิดของพลเมืองผ่านแบบเรียนและระบบการศึกษา อาจกล่าวได้ว่าพลังขับเคลื่อนการพัฒนาที่รัฐพยายามหีบยี่นให้ล้นแล้วแต่เกิดจากพลังของอดีตที่ส่งผลให้สังคมคาดหวังถึงจินตนาการในการก่อร่างสร้างสังคมอุดมคติที่เกิดขึ้นกับพื้นที่อีสาน กระบวนการสังคมอุดมคติในแบบอีสานจึงไม่ได้แตกต่างไปจากสังคมยูโทเปียในแบบของโทมัส มอร์ มากนักเมื่อพิจารณาในแง่ของพลังเบื้องหลังของโครงการพัฒนาต่าง ๆ มากมายในอีสาน

บทสรุป

การสร้างความสำเร็จเกี่ยวกับอุดมคติในพื้นที่ภาคอีสานที่ว่าด้วยคนชาติพันธุ์อีสาน นั้นกล่าวโดยความคิดรวบยอดจะต้องสร้างความเข้าใจอย่างน้อยที่สุดที่สองประเด็น คือ ประเด็นแรก ต้องทำความเข้าใจว่าคนอีสานนั้นไม่ใช่ชาติพันธุ์ดั้งเดิมมาแต่อย่างไร การก่อร่างสร้างตัวของคนอีสานเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดเมื่อราวร้อยกว่าปีที่ผ่านมาและถูกทำให้เป็นคนอื่นด้วยการจัดวางตำแหน่งที่ของสังคมบางประการ เหตุผลสำคัญเมื่อพิจารณาโดยอาศัยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ชี้ชัดว่าการก่อรูปของคนอีสานเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต

วาทกรรมทางการเมืองของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีศูนย์กลางอยู่ที่บางกอก โดยมีเหตุผลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องดินแดนอันเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลในแถบตะวันออกเฉียงเหนือของบางกอก เพื่อให้พ้นจากการรุกรานของชาติตะวันตก อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในอีกแง่หนึ่งพบว่า ผลจากการดำเนินการดังกล่าวก่อให้เกิดพลังในการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนอีสานในพื้นที่ทางการเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับในประเด็นที่สอง คนอีสานถูกใช้เป็นเครื่องมือและการฉายภาพซ้ำเพื่อให้เปิดทางให้กับความชอบธรรมของกระบวนการพัฒนา ความพยายามในการสร้างวาทกรรมการพัฒนา (Development Discourse) ไปสู่ภาคอีสาน โดยอาศัยกระบวนการการสร้างภาพของคนอีสานที่อยู่ในสถานะยากจน ห่างไกลจากการแพทย์และสาธารณสุข ความแห้งแล้ง และการถูกเอารัดเอาเปรียบ ที่เป็นภาพของมายาคติในวิถีคิดของผู้คน เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมอุดมคติในพื้นที่ภาคอีสานที่จะต้องพัฒนาไปสู่การได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากรัฐบาลและงบประมาณที่เพิ่มมากขึ้น หากแต่เป้าหมายหลักของกระบวนการพัฒนาดังกล่าวก็มุ่งประโยชน์ไปที่การจัดการทรัพยากรที่เอื้อให้นายทุนได้เข้ามาเป็นผู้ครอบครอง ซึ่งเป็นกลไกที่ขยายช่องว่างความเหลื่อมล้ำในการดำรงชีพของประชาชนคนอีสาน

วาทกรรมทางการเมืองที่ยกเอามาเพื่อเป็นกรณีศึกษาในการทบทวนข้อถกเถียงที่เสนอวาทกรรม “คนอีสาน” นั้นได้ประดิษฐ์ขึ้นเช่นเดียวกับคำว่า “คนเมือง” “คนใต้” หรือ “คนไทย” โดยอ้างอิงสิทธิอำนาจเชิงอุดมคติเพื่อกดทับชาติพันธุ์อื่นผ่านหลักสูตรและแบบเรียน ซึ่งมุมมองในบทความชิ้นนี้ได้นำไปสู่การตั้งคำถามถึงการรื้อสร้างก่อตัวขึ้นของ “คนอีสาน” ในพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ที่มีหลากหลายทางพหุวัฒนธรรม (Multi-cultural Society) ข้อค้นพบในงานนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่ากรอบคิดของนักวิชาการหรือคนในสังคมไทยต่างมองอีสานในแง่ขององค์รวมมากกว่าที่จะทบทวนความเป็นอีสานในฐานะสังคมที่มีวัฒนธรรมที่หลากหลายที่มากไปด้วย กลุ่มภาษา วัฒนธรรม และประเพณี อาจกล่าวได้ว่าชัยชนะของการเมืองเชิงพื้นที่ที่สามารถถอดแบบและจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนอย่างเช่นคนอีสานดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากพลังในการสร้างภาพความทรงจำของผู้คนผ่านแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา ที่ประดิษฐ์

หน้าตาของคนอีสานในความเข้าใจของผู้คนให้มีลักษณะนิสัย อันเป็นภาพหนึ่งของตัวแทนเผ่าพันธุ์ที่ปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปทั้งหน้าหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ สื่อต่าง ๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่สร้างความน่าสนใจให้กับการศึกษาและทำความเข้าใจคนอีสานผ่านแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาร่วมสมัยที่ได้ทำหน้าที่และมีบทบาทสำคัญในการเป็นเครื่องมือสมัยใหม่ของรัฐในการจัดวางผู้คนให้อยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสมในลักษณะของ “วาทกรรม” คนอีสานกลายเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นผลผลิตของเครื่องมือทางการเมืองสมัยใหม่ที่อาศัยพื้นที่ของหลักสูตร แบบเรียนและหนังสืออ่านนอกเวลาในระบบโรงเรียน รวมไปถึงบทบาทครูที่ทำหน้าที่ในการสร้างจินตนาการใหม่ให้สังคมได้เข้าใจผ่านการผลิตซ้ำความเป็นอื่นมาอย่างต่อเนื่อง

ทางออกและทางรอดในการลดอคติและอคติของ “คนอีสาน” เป็นข้อเสนอที่ต้องการชี้ให้เห็นว่างานเขียนชิ้นนี้ได้พิจารณาในแง่ที่ว่าพลังของการมีสำนึกซ้อน (Dual Consciousness) ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือไปสู่การสร้างความสำเร็จ อาจกล่าวได้ว่าการส่งเสริมให้ท้องถิ่นอีสานร่วมกันสร้างความเข้าใจอันเป็นภาพใหม่ที่เน้นกระบวนการอีสานใหม่ผ่านพลังอำนาจหลักสูตรเชิงพื้นที่ (Area-based Curriculum) ที่ให้ความสำคัญกับคนอีสานอย่างเท่าเทียมในฐานะพื้นที่แห่งภูมิปัญญาและวัฒนธรรม เพื่อลบล้างภาพอคติออกจากวิถีคิดของคนอีสานเองและวิถีคิดของคนโดยทั่วไปโดยอาศัยกระบวนการส่งต่อชุดความรู้ การรับรู้และการเรียนรู้อันทรงพลัง แม้ว่าการลบล้างความทรงจำของผู้คนในสังคมโดยอาศัยกระบวนการในแบบเดียวกันกับที่สร้างวาทกรรมนี้ขึ้นมาอาจเป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม หากแต่เป็นความท้าทายหนึ่งของกระบวนการจัดวางตำแหน่งแห่งที่อย่างทรงพลัง อุดมการณ์ของแบบเรียนและหลักสูตรระดับพื้นที่ที่มีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ของท้องถิ่นจะไม่เพียงแต่ทำให้เยาวชนวัยเรียนหรือคนอีสานได้เข้าใจตัวตนของตนเอง หลีกหนีออกมาให้พ้นจากวาทกรรมการพัฒนา แต่มากไปกว่านั้นยังช่วยสร้างพลังของวิถีคิดโดยการเชื่อมโยงตัวตนกับรากฐานของท้องถิ่น ใช้พลังของภูมิปัญญาชน (Organic Intellectual) เพื่อนำไปสู่การพัฒนาและต่อยอดองค์ความรู้ของสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพของอีสานจะไม่ได้เป็นเพียงภาพของความทรงจำดังเช่นในอดีตได้นำเสนอไว้ หากแต่เป็นปรากฏการณ์ระบบคิดเชิงจักรวาลวิทยาอีสานที่จะถูกนำเสนอโดยคนอีสานเอง

เชิงอรรถท้ายบท

1 ปัจจุบันเขียน “มณฑลอีสาน” ตามแบบแผนปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. 2551. *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- กระทรวงศึกษาธิการ. 2526. *200 ปี ของการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมพล ทอจธรรมชาติ. 2553. *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1: หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- กรมวิชาการ. 2544. *หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- กฎข้อบังคับ เรื่อง เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล. (ร.ศ. 119, 27 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 17 ตอนที่ 44 หน้า 620.
- คมกริช ธนะเพทย์. 2553. “จากบาเบลสู่ยูโทเปียสมัยใหม่,” *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, (59): 39-54.
- ชรินทร์ มั่งคั่ง. 2559. *อุดมคติวิทยา: หลักสูตรสังคมศึกษาเพื่อปวงชน*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ ไดมอนด์ กราฟิก กรุ๊ป.
- ทงสะหวาด ประเลิด. 2010. *ลาวล้านช้างก่อนฝรั่งเข้ามาปกครอง*. นครหลวงเวียงจันทน์: โรงพิมพ์หัวใจการพิมพ์.
- ธีระพงษ์ มีไธสง. 2557. “พระสงฆ์กับอำนาจรัฐไทย: บทเรียนจากอดีต-พระธรรมยุคสายอีสาน,” *ศิลปวัฒนธรรม*, 35(4): 94-121.
- พระบรมราชโองการ ประกาศ เปลี่ยนนามมณฑล (ประกาศกำหนดชื่อมณฑลชั้นนอกเสียใหม่ ให้เป็นระบบเดียวกับมณฑลชั้นใน ได้แก่ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ, มณฑลฝ่ายเหนือ, มณฑลตะวันออกเฉียง, และกำหนดและยกขึ้นเมืองต่างๆ ในมณฑลนครราชสีมาเสียใหม่). (ร.ศ. 118, 11 มิถุนายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 16 ตอนที่ 11 หน้า 140.

- ไพฑูริย์ มีกุล. 2517. *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรตดีง.
- ภัทรา อังคนาวิศัลย์. 2548. การเมืองของการให้ความหมายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการให้การยอมรับ. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รังสรรค์ นัยพรม. 2558. "วาทกรรมความจนของคนอีสานในเรื่องต้นสมัยใหม่," *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, 6(1): 41-55.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. 2559. *สี่เผือก คนด่านเกวียน*. https://th.wikipedia.org/wiki/สี่เผือก_คนด่านเกวียน. (ค้น 8 พฤศจิกายน 2559).
- _____. 2536. *ช้างให้*. <https://th.wikipedia.org/wiki/ช้างให้>. (ค้น 11 พฤศจิกายน 2559).
- วิโรจน์ เอี่ยมเจริญ และอภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ. 2553. *ภูมิศาสตร์ ม.1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1: หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- สมคิด สิงสง. 2558. *ชีวิตอีสาน*. <http://isaanrecord.com/2015/11/01/3133/> (ค้น 5 ธันวาคม 2559).
- สุภางค์ จันทวานิช. 2552. *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมินทร์ จุฑางกูร. 2529. *การกล่อมเกลາทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพัตรา ชุมเกตุ. 2527. *การศึกษาไทย: อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้ม*. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- สุรพล วิรุฬักษ์. 2551. "เพลงลูกทุ่ง," *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 31*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกลางหอรัษฎากรพิพัฒน์ ในพระบรมมหาราชวัง

สัมภาษณ์

กিজา เตารัตน์ อายุ 49 ปี ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนปรางกู อำเภอปรางกู จังหวัดศรีสะเกษ, 14 สิงหาคม 2559.

อนุพงศ์ วิชัยวงศ์ อายุ 18 ปี นักเรียนโรงเรียนบึงกาฬ อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ, 27 พฤศจิกายน 2559.